

مقایسه میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد و اصفهان

سیدعلیرضا افشانی^۱

دکترای جامعه‌شناسی و استادیار

دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد

مهربان پارسامهر^۲

دکترای جامعه‌شناسی و استادیار

دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد

محمد نوریان نجف‌آبادی^۳

دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه یزد

(تاریخ دریافت ۱۳۸۹/۷/۳، تاریخ پذیرش ۱۳۹۰/۱۰/۶)

چکیده:

این پژوهش به منظور سنجش میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد و اصفهان انجام شد و به بررسی رابطه بین متغیرهای اجتماعی مختلف با میزان سرمایه اجتماعی پرداخته است. روش تحقیق حاضر از نوع پیمایشی بوده که طی آن ۶۱۵ نفر از دانشجویان دو دانشگاه مزبور با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب، انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. یافته‌ها بیانگر این است که میانگین میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد بیشتر از دانشجویان دانشگاه اصفهان است. همچنین میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان مرد بیش از دانشجویان زنان و در بین شاغلین بیش از غیرشاغلین بوده است. بین متغیرهای سن، میزان دینداری، پایگاه اقتصادی - اجتماعی و میزان استفاده از رسانه‌های جمعی با میزان سرمایه اجتماعی رابطه معناداری وجود داشت. یافته‌های این تحقیق همسو با نظریات دورکیم و گیدنز نشان داد که میزان دینداری و میزان استفاده از رسانه‌های جمعی باعث افزایش سرمایه اجتماعی می‌شوند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، پایگاه اقتصادی اجتماعی، دینداری، وسایل ارتباط جمعی، دانشجویان.

^۱. آدرس الکترونیکی: afshanalireza@yazduni.ac.ir

^۲. آدرس الکترونیکی: arsameh@yazduni.ac.ir

^۳. آدرس الکترونیکی: Mohammadnorian@Yahoo.Com

مقدمه و بیان مسئله

مفهوم سرمایه اجتماعی^۱ یک مفهوم فرارشته‌ای است که اخیراً مورد توجه بسیاری از شاخه‌های علوم انسانی قرار گرفته است. منظور از سرمایه اجتماعی، «شبکه‌ای از روابط و پیوندهای مبتنی بر اعتماد اجتماعی بین فردی و بین گروهی و تعاملات افراد با گروه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی است که قرین همبستگی و انسجام اجتماعی و برخوردار بودن افراد و گروه‌ها از حمایت اجتماعی و انرژی لازم برای تسهیل کنش‌ها در جهت تحقق اهداف فردی و جمعی می‌باشند» (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶: ۱۹۶). این مفهوم در واقع پل ارتباطی مهمی بین اقتصاد، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی خواهد بود تا با نگرشی جدیدتر به بررسی ارزش‌های اجتماعی، مخصوصاً ارزش ارتباطات مردمی برای دستیابی به اهداف مشترک کلان بپردازد (فیلد، ۱۳۸۵: ۱۲-۱۱).

سرمایه اجتماعی به طور کلی بر روابط میان انسان‌ها تمرکز دارد. روابطی که در تمام لحظات زندگی روزمره و در طول عمر انسان‌ها، جریان داشته و رفتار و نگرش آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به همین لحاظ، سرمایه اجتماعی در هر جایی حاضر است؛ چه در رفتار با نزدیکان و دوستان در خانه و مدرسه، دانشگاه و چه در رفتار با همکاران و آشنایان در محل کار و تحصیل، و چه در رفتار با مردم در جامعه. ادبیات سرمایه اجتماعی، تا به حال علاوه بر طراحی نظری این مفهوم، در پی آن بوده که اهمیت این روابط را از لحاظ تجربی نیز به اثبات رساند (علمی و دیگران، ۱۳۸۴: ۲۴۰). امروزه سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام‌بخش میان انسان‌ها و سازمان‌ها می‌باشد. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌شود (پاتنم ۲۰۰۰). همانطور که بیان شد سرمایه اجتماعی نقش مهمی در توسعه اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در کشور دارد. از این رو شناسایی عوامل مؤثر در تقویت یا تضعیف سرمایه اجتماعی اهمیت بسزایی دارد. با توجه به اینکه دانشجویان مهم‌ترین سرمایه‌های انسانی و آینده‌سازان کشور هستند. وقتی که سرمایه اجتماعی و ابعاد آن در بین دانشجویان تشکیل و گسترش می‌یابد، سبب می‌شود که دانشجویان تلاش گسترده‌ای را برای توسعه

^۱. Social Capital

همه جانبه کشور انجام دهند. همچنین آگاهی و اطلاع از میزان سرمایه اجتماعی آنان و دانستن نوع ارتباط آنان با یکدیگر برای هر نوع برنامه‌ریزی اجتماعی و فرهنگی آنان لازم و ضروری است. لذا نیاز است که در این زمینه تحقیقاتی صورت گیرد تا وضعیت سرمایه اجتماعی در بین این گروه مشخص گردد. پژوهش حاضر به منظور پاسخ به دو سؤال زیر انجام شده است:

۱- میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه‌های یزد و اصفهان چقدر است؟

۲- چه عواملی بر میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان تأثیر دارد؟

پیشینه تحقیق

فاتحی (۱۳۸۲) در تحقیق خود به این نتیجه رسیده که تقویت و رشد سرمایه اجتماعی دانشجویان به تقویت هویت اجتماعی آنان منجر می‌شود و به دانشجویان در نحوه بروز اشکال مختلف هویت اجتماعی خود مانند هویت خانوادگی، ملی و مذهبی کمک می‌کند. بر اساس نتیجه تحقیق ناطق‌پور و فیروزآبادی (۱۳۸۴) از میان عوامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی، تعهد دینی هبستگی مستقیم و معنی‌داری با سرمایه اجتماعی دارد. ناطق‌پور و فیروزآبادی (۱۳۸۵) در تحقیق دیگری به فراتحلیل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی پرداختند و نقش عوامل مختلفی نظیر سن، جنس، تحصیلات، درآمد، پایگاه اقتصادی، وضعیت تأهل، وضعیت فعالیت و... در تحقیقات مختلفی که در داخل کشور در مورد سرمایه اجتماعی انجام شده، بررسی نموده‌اند.

یافته‌های این پژوهش نشان داد متغیرهای سن، تحصیلات، تأهل، شاغل بودن و درآمد به جز با عنصر اعتماد با سایر عناصر سرمایه اجتماعی اعم از آگاهی و توجه به امور عمومی، اعتماد، مشارکت‌های رسمی و غیررسمی رابطه مستقیم دارد و مردان در آگاهی و توجه به امور عمومی و مشارکت رسمی نقش بیشتری نسبت به زنان دارند و مشارکت غیررسمی زنان بیشتر می‌باشد و در میزان اعتماد تفاوتی بین زن و مرد دیده نمی‌شود. نتایج تحقیق مرشدی و شیری (۱۳۸۸) نشان داد که سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران (به عنوان گروه کنترل) و فعالین کانون‌های فرهنگی و هنری از حد متوسط تجاوز نمی‌کند اما سرمایه اجتماعی اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری بیشتر از سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران است.

برم و ران^۱ (۱۹۹۷) در تحقیق خود به این نتیجه دست یافتند که مشارکت مدنی، طول اقامت در یک شهر و سال‌های آموزش بر سرمایه اجتماعی دانشجویان مؤثر می‌باشد. از طرفی دیگر بیول و دیگران^۲ (۲۰۰۱) در آمریکا به این نتیجه دست پیدا کردند که خانواده، مدرسه و جامعه در بالابردن سرمایه اجتماعی در بین دانش‌آموزان و دانشجویان و موفقیت تحصیلی نقش دارند. نتایج تحقیق نری و وایل^۳ (۲۰۰۸) درباره تأثیر میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان خارجی مشغول به تحصیل در استرالیا بر عملکرد تحصیلی آنان نشان داد دانشجویانی که تازه به این کشور آمده‌اند به این دلیل که از خانواده خود دور شدند و فکر می‌کنند که مردم استرالیا علاقه‌ای به ارتباط با آنان ندارند با افت تحصیلی مواجه هستند، اما با گذشت یک ترم می‌توانند به راحتی با آنان ارتباط برقرار کنند و افت تحصیلی که با آن روبرو شده بودند را برطرف کنند.

مفهوم سرمایه اجتماعی

مفهوم سرمایه اجتماعی از جمله مفاهیم مدرن است که در گفتمان علوم اجتماعی و محافل سیاسی معاصر در سطوح مختلف استفاده شده است. در کلی‌ترین سطح، سرمایه اجتماعی موضوعاتی اعم از شدت و کیفیت روابط و تعاملات بین افراد و گروه‌ها، احساس تعهد و اعتماد دوجانبه نسبت به هنجارها و ارزش‌های مشترک را شامل می‌گردد و به عنوان یک حس تعلق و همبستگی، پایه مهم پیوستگی اجتماعی در نظر گرفته می‌شود (بهزاد، ۱۳۸۲: ۴۴). بحث سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶ در مقاله‌ای توسط هانی فان^۴ برای نخستین بار مطرح شد (الوانی و نقوی، ۱۳۸۰: ۱۰).

سرمایه اجتماعی به روابط اجتماعی^۵، که باعث تسهیل مبادلات و به تبع آن کسب سود و پرداخت هزینه کمتر توجه دارد. سرمایه اجتماعی ناظر بر بازگشت دوباره اخلاق و مضامینی مانند اعتماد^۶، مشارکت، همکاری، پیوند اجتماعی^۷ به جامعه است که همه بیانگر توجه دوباره به این موضوع است. نظریه سرمایه اجتماعی در حقیقت در یک جمله ساده خلاصه شده: «روابط مهم است». یعنی انسان‌ها با ایجاد ارتباط با همدیگر و تلاش برای

1. Brehm and Rahn

3. Neri and Ville

5. Social Connections

7. Social connections

2. Beaulieu, Israel, Hartless and Dyak

4. Hani Fan

6. Trust

حفظ و تداوم آن، قادر خواهند بود با همدیگر کار کرده و به اهدافی دست یابند که اگر به تنهایی کار می‌کردند یا موفق نمی‌شدند و یا به سختی به موفقیت می‌رسیدند و این بدین معنی است که هرچه مردم بیشتری را بشناسیم و با آنان در بینش و نگاه مشترک باشیم در سرمایه اجتماعی ثروتمندتر هستیم (فیلد، ۱۳۸۵: ۱). به عبارتی دیگر سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه شده است و موجب پائین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (فوکویاما ۱۹۹۵: ۵).

پاتنام، سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیم چون اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد. پاتنام معتقد است که در جوامع مدنی، سازمان‌هایی از قبیل اتحادیه‌ها، کلیساها و گروه‌های اجتماعی، از طریق پیوند بین شکاف‌های اجتماعی تفرقه‌انداز مانند متحد ساختن مردم دارای ارزش‌ها و نگرش‌های متفاوت، بهبود بخشیدن خلق و خویهای قلبی، همانند بردباری و رابطه متقابل و همچنین از طریق مشارکت در ایجاد زیربنای اجتماعی استوار، در ایجاد سرمایه اجتماعی ایفای نقش می‌کنند (پاتنام، ۱۳۸۴: ۹۸-۹۵). همچنین کلمن بر سودمندی سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی برای همکاری، روابط دوجانبه و توسعه اجتماعی تأکید می‌ورزد. به نظر کلمن عواملی چون کمک، ایدئولوژی اطلاعات و هنجارها به ایجاد و گسترش سرمایه اجتماعی کمک می‌نمایند (کولمان ۱۹۹۰: ۳۰۷). فوکویاما^۱ معتقد است که سرمایه اجتماعی، سرمایه فردی نیست، بلکه سرمایه گروهی است. در نهایت در صورت وجود سرمایه اجتماعی، شاهد بسط و گسترش فرآیند مشارکت در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و نیز بسط انجمن‌های داوطلبانه خواهیم بود، فرآیندی که می‌تواند سازوکاری مؤثر برای نیل به توسعه باشد (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۹۷). «باس» معتقد است نظریه سرمایه اجتماعی معطوف به بسط قضایایی در مورد شرایطی است که تحت آن حکومت‌ها و اجتماعات محلی بتوانند برای نیل به اهداف مشترک تعاون و همکاری داشته باشند. آن تعیین‌کننده ترتیبات نهادی افقی است که تأثیر مثبت روی ایجاد شبکه‌هایی از اعتماد، اداره بهتر امور و عدالت اجتماعی دارد. سرمایه اجتماعی نقش مهمی را در تشویق به اشتراک مساعی در فایق آمدن

^۱. Fukuyama

بر شکست‌های بازار از طریق کنش‌های جمعی و ائتلاف منابع مشترک ایفا می‌نماید. در نتیجه به نظر می‌رسد برای ارتقای مشارکت اجتماع محلی و توسعه خود اتکا امری لازم است (باس ۱۹۹۷: ۱).

از نظر چلبی، منظور از سرمایه اجتماعی گزینه‌های رابطه‌ای موضع اجتماعی است. برای هر موضع اجتماعی بالقوه‌ای چهار گزینه‌ی رابطه‌ای برای اشغال کننده موضع، بالقوه در حکم منابع ارزشمند محسوب می‌شوند که در روابط اجتماعی قابل تبدیل به دارایی‌های مختلف برای کنشگر هستند. به عبارت دیگر، مجموع گزینه‌های رابطه‌ای مربوط به موضع اجتماعی، منبع بالقوه افزایش رتبه اجتماعی را تشکیل می‌دهد (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۷۰).

وی معتقد است که وجه غالب سرمایه اجتماعی عموماً گزینه‌های روابط عاطفی موضع اجتماعی است. بنابراین کسی که در چنین نظامی موضع اجتماعی برخوردار از منزلت بالاتری را اشغال نموده است، از نفوذ و احترام بیشتری برخوردار است. بنابراین او می‌تواند با استفاده از نفوذ و احترام خود نزد عده بیشتری از دیگران با فعال کردن تعهدات آنها، این افراد را وادار به انجام کاری مطابق با میل و هدف خود نماید. به عبارت دیگر می‌توان گفت که برای اشغال کننده یک موضع اجتماعی، گزینه‌های رابطه‌ای آن موضع می‌توانند سرمایه بالقوه‌ای باشند که در روابط اجتماعی تبدیل به ذخایر قدرت، ثروت، نفوذ و معرفت شوند (همان: ۳۸).

پال و اسلانر معتقد هستند که سرمایه اجتماعی می‌تواند روی نتایج توسعه چون رشد، عدالت و امحاء فقر تأثیر داشته باشد. انجمن‌ها و نهادها شبکه غیررسمی را برای سامان‌دهی اطلاعات مشترک، هماهنگی فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری جمعی فراهم می‌کنند (پال و اسلانر ۲۰۰۱: ۱۱). با عنایت به مفهوم سرمایه اجتماعی می‌توان توسعه را غنی‌سازی کنش‌های اجتماعی ناشی از افزایش تمایل به مشارکت و اعتماد اجتماعی دانست. در این صورت گذر به سوی توسعه از مسیر ایجاد نهادها، تعادل ارزشی، باورها و هنجارها و ساختارهای مولد و مشوق سرمایه اجتماعی امکان‌پذیر خواهد بود (تشکر و معینی، ۱۳۸۱: ۳۷).

چارچوب نظری

با توجه به اینکه نظریه واحدی که بتواند بحث سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن را تبیین نماید وجود ندارد. بنابراین از یک چارچوب نظری ترکیبی به تفکیک متغیرهای

مستقل تحقیق برای تبیین رابطه این متغیرها با میزان سرمایه اجتماعی استفاده شده است. سن یکی از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است. سن معمولاً بر اساس دوره کودکی، نوجوانی، بزرگسالی، والدینی و بازنشستگی شناخته می‌شود. چون سن بر اساس درآمد و زمان فراغت در مقاطع مختلف متفاوت است، بنابراین مشارکت اجتماعی فرد نیز در مراحل مختلف سنی متفاوت است. برخی از تحقیقات نشان داده است که ارتباط سن و انجمن‌پذیری و مشارکت اجتماعی به صورت رابطه U معکوس است به گونه‌ای که از سن ۱۸ تا ۲۹ سالگی عضویت یگانه و ۵۹-۳۰ سالگی عضویت چندگانه است و در مقابل جمعیت ۶۰ ساله و بیشتر، در انجمن‌ها حضور کمتری دارند. البته به علت هم‌تغییری سن با متغیرهای درآمد، آموزش، موقعیت‌های شغلی، موقعیت‌های خانوادگی و تأهل می‌توان تغییر در میزان سرمایه اجتماعی را در مقاطع مختلف سنی تحلیل نمود (آفه و فاجز ۲۰۰۲؛ گلنزر ۲۰۰۱؛ پارگان، گیلیگان و هوک ۱۹۹۸).

جنس از دیگر متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی است به گونه‌ای که میزان مشارکت بیشتر مردان نسبت به زنان در نیروی کار باعث افزایش مشارکت‌های رسمی آنان نسبت به زنان می‌گردد. ضمن این‌که جنسیت بر نوع عضویت در انجمن‌ها نیز تأثیر می‌گذارد به گونه‌ای که زنان بیشتر عضو انجمن‌های خدماتی- خیریه‌ای، کلیسایی، اولیا و مریبان و فرهنگی می‌شوند و مردان علاقه‌مند به فعالیت در انجمن‌های سیاسی هستند (آفه و فاجز ۲۰۰۲: ۲۲۹). از طرفی دیگر محققانی از قبیل اسپلبرگ و استون و هاگز و پاتنام (اسپلبرگ ۱۹۹۷؛ استون و هاگز ۲۰۰۲ و پاتنام به نقل از فیلد، ۱۳۸۵) جنس را عاملی تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی می‌دانند.

آموزش و تحصیلات نیز از متغیرهای تأثیرگذار بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی هستند بر اساس پیمایش ارزش‌های جهانی در اکثر کشورها، این متغیر با سایر متغیرهای اجتماعی در ارتباط است. به زعم مطالعات گلنزر، لایسون و ساکردوت، افزایش حضور در کلیسا، میزان اعتماد و کوشش در حل مسائل محلی در بین افراد با تحصیلات دانشگاهی و ارتباط اجتماعی در بین افراد تحصیل کرده بیشتر است (گلنزر ۲۰۰۱). در پژوهش دیگری بین سال‌های رسمی آموزش در مدرسه و سرمایه اجتماعی رابطه مستقیمی ملاحظه شد و محققین این موضوع را تاحدی ناشی از محیط‌های نهادی مدارس و دانشگاه‌ها در تشویق افراد به انجمن‌پذیری و آموزه‌های اخلاقی آنان در جهت تعاون و همیاری دانستند (آفه و فاجز ۲۰۰۲). همچنین

پارگان، گلیگان و هوک نیز بین سطح آموزش و میزان همکاری و مشارکت در پروژه‌های محلی رابطه مستقیمی ملاحظه نموده‌اند (پارگان، گلیگان و هوک ۱۹۹۸).

وضعیت اشتغال با سرمایه اجتماعی روابط معناداری دارد و شاغلین نسبت به بیکاران فعالیت انجمنی بیشتری دارند (آفه و فاجز ۲۰۰۲: ۲۰۶-۲۰۸). ضمن اینکه برخی تحقیقات نیز نشان داده است که افراد در مشاغلی که بیشتر اجتماعی بوده‌اند (برای مثال: بافنده، و یا دوزنده و کارمند حسابداری کمترین میزان اجتماعی بودن را دارند و پزشک، پلیس و روحانی از بیشترین میزان اجتماعی بودن) از میزان سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند (گلیر ۲۰۰۰).

در میان عناصری که در جامعه، سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورند و یا آن را تقویت می‌کنند، نقش دین و مذهب حائز اهمیت است. به عقیده گیدنز، کیهان‌شناسی‌های مذهبی، تفسیرهای اخلاقی و عملی از زندگی اجتماعی و نیز جهان طبیعی به دست می‌دهند که برای مؤمنان، محیطی از امنیت و اعتماد ارائه می‌کند (ریترز، ۱۳۷۹: ۱۲۲). گیدنز معتقد است دین می‌تواند تأثیر دوگانه‌ای بر سرمایه اجتماعی داشته باشد از یک طرف می‌تواند منبع نگرانی و ناامیدی باشد و از دیگر سو می‌تواند پیوندهای اخلاقی و عملی در ارتباط با زندگی شخصی، اجتماعی و جهان طبیعی ایجاد کند و در ایجاد یک محیط امن برای معتقدان کمک کند و موجبات آسایش خاطر و هدایت مؤمنان را فراهم سازد. دین‌ها می‌توانند میانجی سازمان‌بخش اعتماد باشند. گیدنز در این خصوص که باورداشت‌های مذهبی چگونه زمینه اعتماد را فراهم می‌کنند، می‌نویسد: باورداشت‌های مذهبی مهم‌ترین کارشان این است که معمولاً به تجربه رویدادها و موقعیت‌ها، اعتماد تزریق می‌کنند و چارچوبی را فراهم می‌سازند که در آن، این رویدادها و موقعیت‌ها را می‌توان تبیین کرد و در برابر آن‌ها واکنش نشان داد (گیدنز، ۱۳۸۰: ۱۲۲). دورکیم می‌گوید «دین از طریق مناسک و مراسم مذهبی، همبستگی و انسجام اجتماعی^۱ را ایجاد و حفظ می‌کند» (گیدنز، ۱۳۷۶: ۴۹۳). وی معتقد است که «مناسک برای کارکرد درست زندگی اخلاقی ما به همان اندازه ضروری‌اند که خوراک برای نگهداشت زندگی جسمانی، ضرورت دارد. زیرا از طریق همین مناسک است که گروه خود را تأیید و حفظ می‌کند» (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۷۹).

همچنین بر اساس نظریه مناسک، دورکیم معتقد است افراد در غلیان ناشی از اعیاد و جشن‌های اجتماعی از طریق اعمال مشترک و کردارهایی همانند پای کوبان و غریو کشان به

^۱. Social Solidarity

هم نزدیک شده و نوعی همدلی با هم پیدا می‌کنند و این همدلی و نزدیکی، اطمینان و اعتماد متقابل را ایجاد می‌کند (بهزاد، ۱۳۸۲: ۵۱-۵۲). به عقیده فوکویاما، دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی بازی کند. بسیاری از مذاهب با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب می‌شوند سرمایه اجتماعی بالایی در بین پیروان خود ایجاد بکنند (فوکویاما ۱۹۹۹). کلمن نیز دین را به عنوان یکی از عوامل بیرونی (هنجارهایی که از جایی غیر از همان اجتماعی که در آن به کار رفته، سرچشمه می‌گیرند) ساخت سرمایه اجتماعی می‌داند و از طرف دیگر معتقد است که سازمان‌هایی مثل نظام‌های آموزشی و یا مذهبی روابط اجتماعی را فراهم می‌آورند که محفل‌های مطالعاتی، بعدها بر پایه آن بنا می‌شود که این محفل‌ها خود شکلی از سرمایه اجتماعی هستند (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲). با توجه به ملاحظات نظری طرح‌شده، میزان دینداری به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شد.

پایگاه اجتماعی - اقتصادی صرف نظر از نام‌های گوناگونی همچون موقعیت طبقاتی یا منزلت اجتماعی که بدان می‌دهند یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین متغیرهای مستقل در تحلیل رفتارها، ایستارها و عقاید افراد و موقعیت آن‌ها در سلسله مراتب اجتماعی است (فردرو، ۱۳۷۸: ۳۱). همان‌گونه که نابرابری در فرصت‌ها در رفتار قشرهای مختلف جامعه تأثیر به‌سزایی می‌گذارد، این نابرابری‌ها به همان صورت در نگرش‌های اجتماعی افراد نیز مؤثر واقع می‌شود (هانتینگتون، ۱۳۷۰: ۸۲). تحقیقات مختلف نشان داده‌اند که وضعیت اقتصادی و اجتماعی یکی از عوامل تعیین‌کننده سرمایه اجتماعی است (آفه و فاجز ۲۰۰۲؛ گلیرز ۲۰۰۱؛ پارگان، گیلیگان و هوک ۱۹۹۸)

از دیگر عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی، میزان استفاده از رسانه‌های جمعی است. وسایل ارتباط جمعی ممکن است باعث تغییرات مهمی در رفتار اشخاص شود. تحت برخی شرایط، این تأثیرات، ایمان، باورها، دیدگاه‌ها و مشخصات روحی و شخصیت مخاطبان را دگرگون می‌سازد و موجب تغییر تفکر آنان در امور اجتماعی می‌شود. رسانه‌های همگانی از روش‌های مختلف سبب تقویت سرمایه اجتماعی جامعه می‌شوند. گفته شده است که رسانه‌های همگانی یکی از منابع سه‌گانه اطلاعات هستند. منابع گوناگون و متنوع اطلاعات مسیر اصلی و کلیدی ارائه آگاهی‌ها، دانش و معلومات است (گیتل و ویدال ۱۹۹۸). از نظر گیدنز، ارتباط مستقیم وسایل ارتباط جمعی با اعتماد، به مفهوم «نقاط اتصال یا دسترسی» بر

می‌گردد. نقاطی که زمینه رویارویی افراد و سازمان‌ها را فراهم می‌کنند به طوری که می‌تواند موجب تقویت اعتماد و یا سست شدن آن شوند. رسانه‌ها به عنوان یکی از تأمین‌کنندگان نقاط اتصال به شمار می‌روند. از این رو با میزان اعتماد اجتماعی افراد رابطه دارند «رویکرد اعتماد یا عدم اعتماد به نظام‌های انتزاعی خاص در معرض تأثیر شدید از تجارب ما در نقاط دسترسی و همچنین دانش‌های روزی قرار دارند که از طریق رسانه‌های ارتباطی و منابع دیگر، در دسترس آدم‌های عادی و متخصصان فنی قرار می‌گیرند» (گیدنز، ۱۳۸۰: ۱۰۸).

جدول شماره ۱ چگونگی استخراج متغیرهای مستقل تحقیق را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۱ متغیرهای مستقل تحقیق

متغیر	نظریه پردازن
سن	آفه و فوش، پارگان، گلیگان، هاک و گلیر
جنس	آفه و فوش، استون و هیوز، اسپلبرگ و پاتنام
تحصیلات	پارگال، گلیگان، هوک، گلیر، لایسون و ساکردوت
پایگاه اقتصادی - اجتماعی	پارگان، گلیگان و هوک، برن و ران، استون و هیوز
رسانه‌های جمعی	گیتل، ویدال و پاتنام
دینداری	گیدنز، کلنن، فوکویاما و آفه و فوش

روش و داده‌های مطالعه

مطالعه حاضر، به لحاظ اجرا از نوع پیمایشی، از نظر زمانی، مقطعی، به لحاظ ماهیت، کاربردی و به لحاظ وسعت، پهنانگر است.

جمعیت آماری تحقیق را کلیه دانشجویان دانشگاه یزد و دانشگاه اصفهان در زمان مطالعه تشکیل می‌دهند که بر اساس آمار اخذ شده از مرکز انفورماتیک دانشگاه‌های مزبور در سال ۱۳۸۸، تعداد کل دانشجویان دانشگاه یزد ۹۱۶۹ نفر و تعداد کل دانشجویان دانشگاه اصفهان ۱۵۱۸۲ نفر بوده است.

برای برآورد حجم نمونه ابتدا یک مطالعه مقدماتی روی ۳۰ نفر از دانشجویان دانشگاه یزد و اصفهان به صورت جداگانه انجام گردید تا واریانس صفت مورد مطالعه (میزان سرمایه اجتماعی) مشخص گردد و سپس با استفاده از فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۵ درصد و دقت احتمالی ۵ درصد، حجم نمونه برای دانشجویان دانشگاه یزد ۳۷۰ نفر و برای

- دانشجویان دانشگاه اصفهان ۲۴۵ نفر مشخص گردید.
- روش نمونه گیری در این تحقیق، طبقه‌ای متناسب بوده است. طبقه‌ها با توجه به جنس، رشته تحصیلی، مقطع تحصیلی و دانشکده تعیین گردیده‌اند.
- فرضیات تحقیق نیز بدین صورت است:
- بین دانشجویان دانشگاه یزد و دانشجویان دانشگاه اصفهان از نظر میزان سرمایه اجتماعی، تفاوت وجود دارد.
 - بین دانشجویان مرد و زن از نظر میزان سرمایه اجتماعی تفاوت وجود دارد.
 - بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده دانشجویان و میزان سرمایه اجتماعی آنها رابطه وجود دارد.
 - بین میزان دینداری دانشجویان و میزان سرمایه اجتماعی آنها رابطه وجود دارد.
 - بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی دانشجویان و میزان سرمایه اجتماعی آنها رابطه وجود دارد.
 - بین ترم تحصیلی دانشجویان و میزان سرمایه اجتماعی آنها رابطه وجود دارد.
- ابزار مورد استفاده در این مطالعه، پرسشنامه بوده است. پرسشنامه پس از احراز اعتبار و پایایی آن در مراحل مقدماتی تحقیق، برای جمع آوری داده‌های مورد نیاز در مرحله نهایی مورد استفاده قرار گرفت. به همین منظور، اولاً سعی شد گویه‌هایی که متغیرهای تحقیق را می‌سنجند یا از گویه‌های تحقیقات پیشین استخراج شوند و یا برای انتخاب بهترین گویه‌ها برای متغیرهای جدید از نظرات محققین و اساتید دیگر کمک گرفته شود. سپس در نهایت، یک بار دیگر پرسشنامه تدوین شده را به اساتید و متخصصان نشان داده و از نظرات آن‌ها برای تصحیح پرسشنامه استفاده گردید. بنابراین اعتبار تحقیق حاضر از نوع محتوایی است.
- در بین متغیرهای مستقل تحقیق، میزان دینداری، میزان استفاده از رسانه‌های جمعی و پایگاه اقتصادی - اجتماعی سازه بودند.
- دینداری: دینداری عبارت است از پذیرش تمام یا بخشی از عقاید، اخلاقیات و احکام دینی بنحوی که شخص دیندار خود را ملزم به تبعیت و رعایت از این مجموعه بداند» (افشانی، ۱۳۸۵: ۱۰۵).
- گلاک و استارک برای میزان دینداری ابعاد مختلفی (مناسکی، دانشی، عاطفی، پیامدی

و اعتقادی) را مطرح کرده‌اند. محققین مختلفی طیف گلاک و استارک درباره دینداری را به شکل بومی درآورده‌اند. برای سنجش میزان دینداری برای هر یک از ابعاد فوق، پنج گویه در پرسشنامه گنجانده شد که این گویه‌ها در تحقیق افشانی و دیگران (۱۳۸۹) نیز استفاده شده بود.

وسایل ارتباط جمعی: وسایل ارتباط جمعی، مجموع فنون، ابزار و وسایلی را می‌رساند که از توانایی انتقال پیام‌های ارتباطی حسی و یا اندیشه‌ای در یک زمان به شمار بسیاری از افراد و مخصوصاً در فواصل زیاد برخوردارند (بیرو، ۱۳۸۰: ۲۱۹). برای سنجش این متغیر از پاسخگو پرسیده شد: از وسایل ارتباط جمعی زیر تا چه اندازه استفاده می‌کنید؟ (۱) اینترنت (۲) تلویزیون (۳) رادیوهای خارجی (۴) رادیوهای داخلی (۵) روزنامه و مجلات (۶) ماهواره.

پایگاه اقتصادی-اجتماعی: صرف نظر از نام‌های گوناگونی همچون موقعیت طبقاتی یا منزلت اجتماعی که بدان می‌دهند یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین متغیرهای مستقل در تحلیل رفتارها، ایستارها و عقاید افراد و موقعیت آن‌ها در سلسله مراتب اجتماعی است (فردرو، ۱۳۷۸: ۳۱).

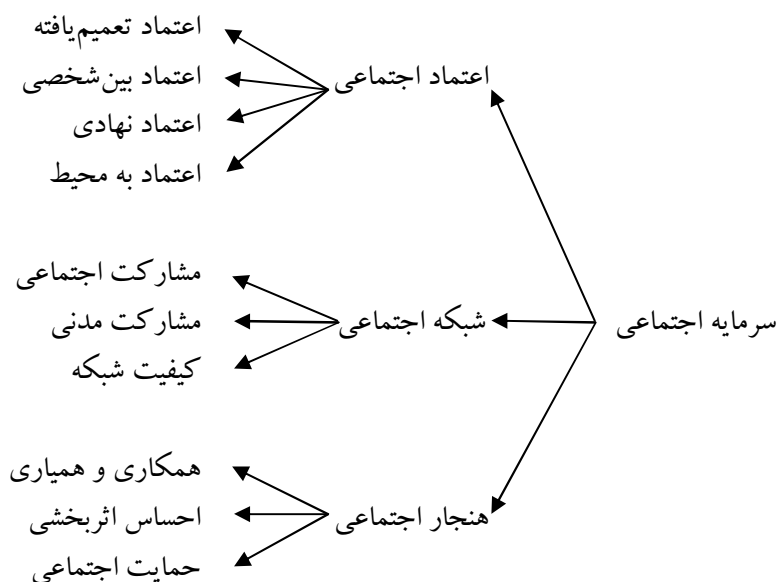
برای سنجش این متغیر، محققان از گویه‌ها و سؤالات مختلفی استفاده می‌کنند در این پژوهش برای سنجش پایگاه اقتصادی-اجتماعی، میزان درآمد خانواده، نوع منزل مسکونی، وضعیت اشتغال و سطح تحصیلات والدین از پاسخگویان پرسیده شد. متغیر اصلی این تحقیق، میزان سرمایه اجتماعی است. در این تحقیق، منظور از سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها، ارزش‌ها و درکی دانست که همکاری درون گروه‌ها و بین گروه‌ها را در جهت کسب منافع متقابل تسهیل می‌کند و این نوع از سرمایه را معمولاً با نرخ مشارکت افراد در زندگی جمعی و وجود عامل اعتماد در بین آنان بیان می‌کنند.

پیش از پرداختن به شاخص‌سازی سرمایه اجتماعی جهت سنجش آن در بین دانشجویان دانشگاه یزد و اصفهان تحقیقات مختلفی که در داخل و خارج صورت گرفته بود مورد مطالعه قرار گرفت (پالدمن ۲۰۰۰؛ ولن و اونیکس ۲۰۰۰؛ استون و هاگز ۲۰۰۲؛ عباس‌زاده ۱۳۸۳، ناطق‌پور و فیروزآبادی ۱۳۸۴، قاسمی و دیگران ۱۳۸۵، احمدی فیروزجانی و دیگران ۱۳۸۵، فیروزآبادی و جاجرمی ۱۳۸۵، روشنفکر و ذکایی ۱۳۸۵، پیران و دیگران

۱۳۸۶، موسوی ۱۳۸۵، عبدلهی و موسوی ۱۳۸۶، افشانی و دیگران ۱۳۸۸). صاحب‌نظران و محققین مختلفی که به سنجش سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند و یا در مورد آن اظهار نظر کرده‌اند با توجه به رویکرد و یا نوع تحقیق خود به تقسیم‌بندی خاصی از ابعاد سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند.

با توجه به تعاریف، نظریات و تحقیقاتی که در این زمینه انجام گرفته است می‌توان ابعاد مختلفی را برای سرمایه اجتماعی در نظر گرفت. در این تحقیق با مطالعه منابع داخلی و خارجی، سرمایه اجتماعی به دو بعد ساختاری و شناختی (هنجاری) تقسیم شده است شاخص شبکه‌های اجتماعی برای بعد ساختاری و برای بعد شناختی، شاخص‌های اعتماد و هنجارهای اجتماعی در نظر گرفته شد. بعد اول عینی و ملموس است و بعد دوم ذهنی و ناملموس است.

شبکه‌های اجتماعی در این تحقیق از سه زیر بعد مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی و کیفیت شبکه و بعد اعتماد اجتماعی از چهار زیر بعد، اعتماد بین شخصی، اعتماد نهادی، اعتماد بنیادی و اعتماد تعمیم‌یافته تشکیل شده است. ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی در پژوهش حاضر در نمودار شماره ۱ نمایش داده شده است:

نمودار شماره ۱. ابعاد و شاخص‌های سرمایه اجتماعی

در مجموع برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان از ۱۱۱ گویه در یک طیف پنج قسمتی، (خیلی کم تا خیلی زیاد) و (کاملاً موافق تا کاملاً مخالف) استفاده شد. برای سنجش پایایی، از تکنیک همابستگی درونی گویه‌ها استفاده گردید. ضریب آلفای محاسبه شده برای سازه دینداری برابر ۰/۸۵، سرمایه اجتماعی (۰/۹۲)، ابعاد اعتماد اجتماعی (۰/۸۶)، شبکه اجتماعی (۰/۸۴) و هنجارهای اجتماعی (۰/۸۲) نشانگر قابل قبول بودن دقت سنجش و در نتیجه قابلیت اعتماد به آن می‌باشد. با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS، برای آزمون فرضیات از آزمون‌های ضریب همبستگی پیرسون، تی و رگرسیون استفاده شده است.

یافته‌های تحقیق

همانگونه که در جدول شماره (۱) آمده است در مجموع ۴۰/۵ درصد از پاسخگویان را مردان و ۵۹/۵ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. بر اساس آمار فوق ۸۶/۸ درصد از پاسخگویان، افراد مجرد و ۱۳/۲ درصد افراد متأهل می‌باشند. همچنین ۹۱/۱ درصد از پاسخگویان غیر شاغل و ۸/۹ درصد از پاسخگویان شاغل هستند.

جدول شماره (۳) توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب جنس، وضعیت تأهل و اشتغال به تفکیک دانشگاه

ردیف	متغیر	مقولات	دانشگاه			
			اصفهان		یزد	
کل	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	جنس	مرد	۲۳۸	۳۵/۹	۱۵۰	۴۰/۵
		زن	۳۷۷	۶۴/۱	۲۲۰	۵۹/۵
	جمع	۶۱۵	۱۰۰/۰	۲۴۵	۱۰۰/۰	۳۷۰
۲	وضعیت تأهل	مجرد	۵۳۵	۸۷/۳	۳۲۱	۸۶/۸
		متأهل	۸۰	۱۲/۷	۴۹	۱۳/۲
	جمع	۶۱۵	۱۰۰/۰	۲۴۵	۱۰۰/۰	۳۷۰
۳	وضعیت اشتغال	غیر شاغل	۵۶۵	۹۳/۱	۳۳۷	۹۱/۱
		شاغل	۵۰	۶/۹	۳۳	۸/۹
	جمع	۶۱۵	۱۰۰/۰	۲۴۵	۱۰۰/۰	۳۷۰

برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است که خروجی آن در جدول شماره ۲ منعکس شده است:

جدول شماره (۴) خروجی آزمون تی تک نمونه‌ای^۱ برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان

دانشگاه	تعداد	میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	سطح معنی داری دوسویه
دانشگاه یزد	۳۶۷	۳۲۶/۴۲	۳۷/۴۸۲	۱۶۶/۸۳۵	۳۶۶	۰/۰۰۰
دانشگاه اصفهان	۲۴۴	۳۱۴/۵۸	۳۹/۳۷۵	۱۲۴/۷۹۶	۲۴۳	۰/۰۰۰
کل	۶۱۱	۳۲۱/۶۹	۳۸/۶۵۶	۲۰۵/۷۰	۶۱۰	۰/۰۰۰

از آنجایی که دامنه امتیازات گویه‌های سرمایه اجتماعی از ۱۱۱ تا ۵۵۵ بوده است میانگین دامنه مزبور ۳۳۳ است. لذا میانگین سرمایه اجتماعی نمونه مورد مطالعه با ۳۳۳ بعنوان میانگین نظری میزان سرمایه اجتماعی، مقایسه شده است. اگر چه میانگین سرمایه اجتماعی در نمونه‌های بررسی شده به میانگین نظری (۳۳۳) نزدیک است. ولی به دلیل بزرگ بودن حجم نمونه تفاوت اندک بین میانگین نمونه و میانگین نظری بویژه در نمونه‌های مورد مطالعه معنی دار شده است.

جدول شماره (۵) آزمون تی جهت مقایسه میزان سرمایه اجتماعی در گروه‌های مختلف

متغیر	گروه‌ها	میانگین	t	سطح معنی داری
دانشگاه	یزد	۳۲۶/۴۲	۳/۷۴۹	۰/۰۰۰
	اصفهان	۳۱۴/۵۸		
جنس	مرد	۳۳۳/۶۰	۶/۲۴۹	۰/۰۰۰
	زن	۳۱۴/۱۴		
وضعیت تأهل	مجرد	۳۲۱/۳۸	۰/۵۲۷	۰/۵۹۹
	متاهل	۳۲۳/۸۵		
وضعیت اشتغال	غیر شاغل	۳۱۹/۸۳	۴/۰۴۱	۰/۰۰۰
	شاغل	۳۴۲/۶۰		

^۱. One Sample t-test

خروجی جدول فوق نشان می‌دهد که میانگین میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه یزد بیشتر از دانشجویان دانشگاه اصفهان شده است. همچنین میانگین میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان مرد بیشتر از دانشجویان زن ($\text{Sig} = ۰/۰۰۰$) و در بین دانشجویان غیرشاغل کمتر از دانشجویان شاغل ($\text{Sig} = ۰/۰۰۰$) است. ولی تفاوت معنی‌داری بین سرمایه اجتماعی دانشجویان مجرد و متأهل وجود ندارد. برای بررسی رابطه سایر متغیرهای مستقل تحقیق با میزان سرمایه اجتماعی و با توجه به این که این متغیرها در سطح فاصله‌ای اندازه‌گیری شده‌اند از آزمون ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است که نتایج این آزمون‌ها در جدول زیر گزارش شده است:

جدول شماره (۶) ضریب همبستگی پیرسون متغیرهای مستقل با سرمایه اجتماعی

متغیر	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی‌داری
سن	-۰/۱۴۷	۰/۰۰۰
ترم تحصیلی	-۰/۰۴۵	۰/۲۶۹
پایگاه اقتصادی - اجتماعی	۰/۳۱۱	۰/۰۰۰
رسانه‌های جمعی	۰/۱۴۶	۰/۰۰۰
دینداری	۰/۵۴۹	۰/۰۰۰

همانگونه که در جدول فوق ملاحظه می‌شود بین سن دانشجویان و سرمایه اجتماعی آن‌ها رابطه معکوس و معنی‌دار و بین میزان دینداری، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و پایگاه اقتصادی - اجتماعی با میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود دارد. ولی بین ترم تحصیلی دانشجویان و میزان سرمایه اجتماعی آن‌ها رابطه معنی‌داری وجود ندارد.

از رگرسیون چندگانه با روش گام به گام برای بررسی تأثیر متغیرهای مستقل معنی‌دار بر سرمایه اجتماعی استفاده شده است.

جدول شماره (۷) رگرسیون چندگانه برای سنجش اثر متغیرهای مستقل بر میزان سرمایه اجتماعی

متغیرهای مستقل	بتا	سطح معنی‌داری
سن	-۰/۱۰	۰/۰۰۲
جنس	-۰/۲۶	۰/۰۰۰
پایگاه اقتصادی - اجتماعی	۰/۲۴	۰/۰۰۰
میزان دینداری	۰/۵۳	۰/۰۰۰
میزان استفاده از رسانه‌های جمعی	۰/۱۷	۰/۰۰۰

متغیرهای میزان دینداری، سن، جنس، میزان استفاده از رسانه‌های جمعی و پایگاه اقتصادی - اجتماعی تأثیر معنی داری بر میزان سرمایه اجتماعی دارند. در بین متغیرهای تحقیق، دینداری با ۲۸ درصد بیشترین سهم را در تبیین میزان سرمایه اجتماعی دارد.

جدول شماره (۸) اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان

کل	نوع اثر		متغیرهای مستقل
	غیر مستقیم	مستقیم	
-۰/۱۷	-۰/۰۷	-۰/۱۰	سن
-۰/۲۸	-۰/۰۲	-۰/۲۶	جنس
۰/۳۱	۰/۰۷	۰/۲۴	پایگاه اقتصادی - اجتماعی
۰/۵۳	-	۰/۵۳	میزان دینداری
۰/۱۲	-۰/۰۵	۰/۱۷	میزان استفاده از رسانه‌های اجتماعی

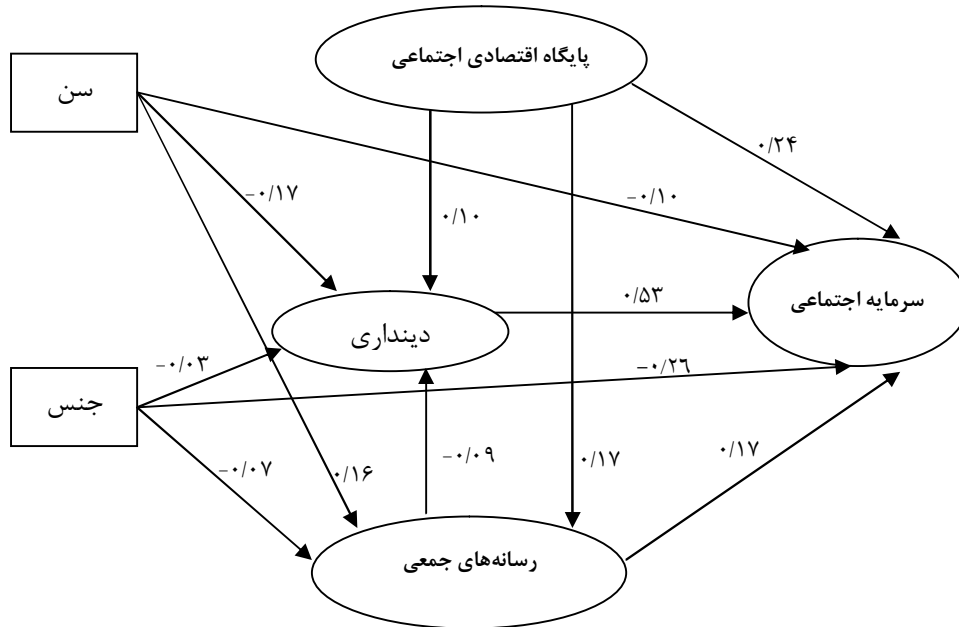
R	R square	Adjusted R square
۰/۶۸۲	۰/۴۶۵	۰/۴۶۱

از مجموع متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون، ۵ متغیر مستقل تأثیر معنی داری بر متغیر وابسته داشته‌اند. از بین متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیون، سن، جنس، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی و میزان دینداری در مجموع بیشترین تأثیر را بر میزان سرمایه اجتماعی داشته‌اند.

با استفاده از واریانس ترکیب خطی متغیرهای مستقل می‌توان ۴۶/۱ درصد از واریانس میزان سرمایه اجتماعی را توضیح داد. مابقی تغییرات متغیر وابسته به دلیل پیچیده و چند بعدی بودن متغیر وابسته تحقیق یعنی میزان سرمایه اجتماعی و همچنین به حساب نیامدن برخی از متغیرهایی است که بر این متغیر تأثیر گذار هستند.

تحلیل مسیر

به منظور تعیین چگونگی تأثیر مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از تحلیل مسیر استفاده شده است.

نمودار شماره ۲: مدل تحلیل مسیر عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی

همانطور که در مدل تحلیل مسیر مشاهده می‌شود، دینداری ($\beta = ۰/۵۳$) بیشترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی دارد. پایگاه اقتصادی-اجتماعی ($\beta = ۰/۲۴$) دومین متغیر اثرگذار بر سرمایه اجتماعی است. در بین متغیرهای اثرگذار بر سرمایه اجتماعی، سن ($\beta = -۰/۱۰$) کمترین تأثیر را داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

آگاهی و اطلاع از میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان و دانستن نوع ارتباط آن با متغیرهای مختلف برای هر نوع برنامه‌ریزی اجتماعی و فرهنگی درباره آنان لازم و ضروری است. پیامدهای مثبت افزایش و پیامدهای منفی کاهش سرمایه اجتماعی از سوی پژوهشگران مختلف به اثبات رسیده است. آنان سرمایه اجتماعی را اساس هویت، شناسایی و اعتبار جامعه می‌دانند. افزایش سطح بی‌اعتمادی در جامعه، کاهش سطح تعهد اجتماعی، پایین آمدن میزان مشارکت‌های اجتماعی و افزایش آسیب‌های اجتماعی معلول کاهش سرمایه اجتماعی است (فوکویاما ۱۹۹۹؛ کولمن ۱۹۸۸؛ پاتنام ۲۰۰۰).

بیشتر بودن میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان مرد نسبت به دانشجویان زن همسو با مطالعات قبلی (محسنی ۱۳۷۴؛ سمیعی ۱۳۷۹؛ فاتحی ۱۳۸۲؛ مرجایی ۱۳۸۳؛ افشانی و دیگران ۱۳۸۸؛ اسپلبرگ ۱۹۹۷: ۵۰؛ استون و هاگز ۲۰۰۲؛ آفه و فاجز ۲۰۰۲) است. میزان مشارکت بیشتر مردان نسبت به زنان در عرصه اجتماعی باعث افزایش مشارکت و در نتیجه افزایش سرمایه اجتماعی آنان می‌گردد. ضمن اینکه جنسیت بر نوع عضویت در انجمن‌ها نیز تأثیر می‌گذارد به گونه‌ای که زنان بیشتر عضو انجمن‌های خدماتی - خیریه‌ای، کلیسایی، اولیا و مریان و انجمن‌های فرهنگی می‌شوند و مردان علاقه‌مند به فعالیت در انجمن‌های سیاسی هستند (آفه و فاجز ۲۰۰۲: ۲۲۹).

وجود تفاوت بین دانشجویان غیرشاغل و شاغل به لحاظ میزان سرمایه اجتماعی در تحقیقات دیگر (محسنی ۱۳۷۴، امیرکافی ۱۳۷۵، سمیعی ۱۳۷۹ و مرجایی ۱۳۸۳) نیز حاصل شده است. وضعیت اشتغال که معمولاً تحت عنوان وضعیت شغلی در یک شاخص ترکیبی شامل امنیت شغلی، درآمد و وقت اضافه برقرار می‌گردد با سرمایه اجتماعی روابط معناداری دارد و شاغلین نسبت به بیکاران فعالیت انجمنی بیشتری دارند. ضمن اینکه برخی تحقیقات نیز نشان داده است که افراد در مشاغلی که بیشتر اجتماعی بوده‌اند از میزان سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند برای مثال بافنده، دوزنده و کارمند حسابداری کمترین میزان اجتماعی بودن را دارند و پزشک، پلیس و روحانی از بیشترین میزان اجتماعی بودن برخوردارند (گلپزر ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱).

نتایج فراتحلیل انجام شده توسط ناطق‌پور و فیروزآبادی نشان داد که انواع وضعیت اشتغال با سرمایه اجتماعی و عناصر مفهومی آن رابطه معناداری به این شرح دارد: آگاهی در دنبال کردن اطلاعات و اخبار سیاسی کشور در بین بازنشسته‌ها و شاغلین بیشتر است. شناخت و آگاهی، مطالعه مطبوعات، اعتماد عمومی و اعتماد به اعضای خانواده در بازنشسته‌ها و شاغلین، بیشتر است. اعتماد به اقوام و خویشان در بین بازنشسته‌ها، خانه‌دارها و شاغلین و اعتماد به دوستان در بین محصلین و بازنشسته‌ها بیشتر است. اعتماد متقابل با اشتغال رابطه مثبت دارد. مشارکت رسمی در بین شاغلین، بیشتر است و بالاخره سرمایه اجتماعی با شاغل بودن رابطه مثبت دارد (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۵: ۱۷۶-۱۷۵). اهتمام بیشتر مسئولین برای افزایش نرخ اشتغال بالاخص در بین قشر جوان و تحصیلکرده می‌تواند گام مهم و مثبتی در افزایش سرمایه اجتماعی باشد.

سن از جمله متغیرهایی بود که رابطه معنی دار و معکوسی با سرمایه اجتماعی دانشجویان داشت. این یافته در تحقیقات دیگری (کمالی ۱۳۸۳؛ گلابی ۱۳۸۳ و رجب زاده ۱۳۸۲) نیز حاصل شده بود.

دینداری از متغیرهای دیگر این تحقیق است که با میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه یزد و اصفهان رابطه مستقیمی داشت. این یافته در تحقیقات دیگری (کتابی و دیگران ۱۳۸۳؛ گنجی ۱۳۸۲؛ ناطق پور و فیروزآبادی ۱۳۸۵ و افشانی و دیگران ۱۳۸۸) نیز حاصل شده بود. برخی تحقیقات نشان می دهد که در کشورهایی که میزان دینداری پایین است میزان سرمایه اجتماعی و به ویژه مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی در سطح پایینی قرار دارد. تحقیق الوانی و نقوی بیانگر این است که مذهب یکی از عوامل سازنده کارکردهایی است که سرمایه اجتماعی می تواند آنها را داشته باشد و «افراد بر حسب دین و مذهبی که دارند ممکن است منشأ مشارکت باشند مانند حضور و فعالیت در امور مساجد، تکایا، کلیساها و اماکن مذهبی و زیارتی» (الوانی و نقوی، ۱۳۸۰: ۱۳). نتایج تحقیق گنجی نشان می دهد که هر چه افراد یک جامعه مذهبی تر باشند به همان نسبت سرمایه اجتماعی آنان نیز افزایش خواهد یافت (گنجی، ۱۳۸۲). دین اسلام و به ویژه مذهب تشیع آن به دلیل ماهیت جمعی فراوانی که دارد می تواند نقش بسیار مهمی در افزایش سرمایه اجتماعی ایفا نماید. انواع مراسم و مناسک مذهبی که در ماه های مختلف سال و به مناسبت های مهم برگزار می گردد یکی از مزایایی است که استفاده مطلوب از این پتانسیل می تواند میزان سرمایه اجتماعی را به طور قابل ملاحظه ای افزایش دهد. بر این اساس مسئولیت سازمان های متولی مراسم و مناسک مذهبی نظیر اداره کل فرهنگ ارشاد اسلامی، صدا و سیما، سازمان تبلیغات اسلامی و... مضاعف می شود و می طلبد که در برنامه ریزی و اقدامات مختلف خود به این نکته توجه داشته باشند که یکی از راه های اصلی تولید و افزایش سرمایه اجتماعی، برگزاری با کیفیت مراسم مختلف دینی و مذهبی است.

از دیگر نتایج این تحقیق، رابطه مستقیم بین میزان استفاده از رسانه های جمعی و میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان بود. این یافته در تحقیقات دیگری (عبدالملکی ۱۳۸۷، افشانی و دیگران ۱۳۸۸) نیز حاصل شده بود. در بحث کلمن، اطلاعات نقش مهم و تعیین کننده ای در فراگرد اعتماد کردن، بازی می کند و این نقش به اهمیت سود و زیان در موقعیت اعتماد بر می گردد. کلمن برای رسانه های همگانی، نقش ویژه ای به عنوان منابع اطلاعاتی و نیز

واسطه‌های اعتماد تعریف می‌کند به این معنی که با ظهور رسانه‌ها و فراهم شدن امکان ارتباط سریع و دسترسی به اطلاعات، اعتماد مبتنی بر احساس و اوهام در بین افراد کاهش می‌یابد. علاوه بر این وسایل ارتباط جمعی نقش مهمی در اعتماد افراد به نهادهای اجتماعی دارند (کلمن، ۱۳۷۷: ۲۹۳-۲۹۴). پس از متولیان رسانه‌ای انتظار می‌رود واقعیت‌ها را انعکاس دهند. رسانه‌های همگانی باید زبان گویای مردم باشند و از واقعیت‌های اجتماعی بازتاب روشنی به منصفه ظهور بگذارند. انتشار به موقع اخبار و عدم سانسور غیرمنطقی اطلاعات و اخبار می‌تواند دامنه سرمایه اجتماعی و ابعاد آن بویژه اعتماد اجتماعی و مشارکت را در جامعه گسترش دهد.

پژوهش حاضر نشان داد بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی با میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان رابطه وجود دارد. با توجه به یافته‌های تحقیق، دانشجویانی که خانواده آن‌ها پایگاه اقتصادی اجتماعی بالاتری داشتند؛ سرمایه اجتماعی شان نیز بیشتر بوده است. این یافته همسو با نتایج مطالعات متعدد دیگر است (کمالی، ۱۳۸۳؛ رجب زاده ۱۳۸۲؛ فاتحی ۱۳۸۲ و گلابی ۱۳۸۳؛ آفه و فاجز ۲۰۰۲؛ گلنزر ۲۰۰۱؛ پارگان، گیلیگان و هوک ۱۹۹۸). لذا پیشنهاد می‌شود که مسئولان ذیربط برای افزایش سطح رفاه اقتصادی - اجتماعی خانواده‌ها تلاش مضاعفی به عمل آورند.

منابع

- احمدی فیروزجانی، علی؛ حسن صدیقی و محمدعلی محمدی (۱۳۸۵). «مقایسه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی کشاورزان عضو و غیرعضو تعاونی‌های تولید روستایی». رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳: ۹۳-۱۱۱.
- افشانی، سیدعلیرضا (۱۳۸۵). تبیین جامعه‌شناختی گرایش به خرافات. پایان‌نامه دکتری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان.
- افشانی، سیدعلیرضا، عباس عسکری‌ندوشن، سمیه فاضل نجف‌آبادی و محمد حیدری (۱۳۸۸). «اعتماد اجتماعی در شهر یزد: تحلیلی از سطوح و عوامل»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیستم، شماره ۴: ۷۴-۵۷.
- افشانی، سیدعلیرضا؛ سمیه فاضل نجف‌آبادی، محمد حیدری، محمد نوریان نجف‌آبادی (۱۳۸۹). «پژوهشی در باب رابطه دینداری و اعتماد اجتماعی»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۹: ۲۱۷-۱۸۵.
- امیرکافی، مهدی (۱۳۷۵). اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- بهباد، داوود (۱۳۸۲). بررسی ارتباط بین اجزاء، سطوح و ابعاد ساختار اعتماد اجتماعی در بین خانوارهای ساکن شهرستان سنندج در سال ۱۳۸۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.

- بیرو، آلن (۱۳۸۰). فرهنگ علوم اجتماعی (ترجمه باقر ساروخانی). چاپ چهارم، تهران: کیهان.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۴). جامعه بر خودار- سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی. به کوشش کیان تاجبخش، تهران: انتشارات شیرازه.
- پیران، پرویز، میرطاهر موسوی و ملیحه شیانی (۱۳۸۶). «کارپایه مفهومی و مفهوم سازی سرمایه اجتماعی (با تأکید بر شرایط ایران)»، رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳: ۴۴-۹.
- تشکر، زهرا و محمدرضا معینی (۱۳۸۱). «نگاهی به سرمایه اجتماعی و توسعه». رفاه اجتماعی، شماره ۴: ۴۳-۲۵.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی. تهران: نشر نی.
- رجب زاده، احمد (۱۳۸۲). رفتارهای فرهنگی ایرانیان. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح های ملی.
- روشنفکر، پیام و محمدسعید ذکایی (۱۳۸۵). «جوانان، سرمایه اجتماعی و رفتارهای داوطلبانه»، رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳: ۱۴۶-۱۱۳.
- ریتزر، جورج (۱۳۷۹). نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر (ترجمه محسن ثلاثی). تهران: علمی.
- سمیعی، زهره (۱۳۷۹). تأثیر سرمایه های اجتماعی و اقتصادی خانواده بر روی موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان در تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران، دانشگاه الزهرا.
- عباس زاده، محمد (۱۳۸۳). «عوامل موثر بر شکل گیری اعتماد اجتماعی دانشجویان». رفاه اجتماعی، شماره ۱۵: ۲۶۷-۲۹۱.
- عبداللهی، محمد و میرطاهر موسوی (۱۳۸۶). «سرمایه اجتماعی در ایران؛ وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان شناسی گذار». رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۵: ۲۳۳-۱۹۵.
- عبدالملکی، احمد (۱۳۸۷). «بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن و چگونگی نقش رسانه در افزایش آن»، پژوهش و سنجش، شماره ۱۵: ۱۲۸-۹۵.
- علمی، زهرا؛ محمود شارع پور و سیدامیرحسین حسینی (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعی و چگونگی تأثیر آن بر اقتصاد». تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۱: ۲۳۹-۲۹۶.
- فاتحی، ابوالقاسم (۱۳۸۲). رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان «مطالعه موردی یازده دانشگاه دولتی شهر تهران»- مهر ۱۳۸۲، پایان نامه دکتری، دانشگاه اصفهان.
- فردرو، محسن (۱۳۷۸). پایگاه اقتصادی- اجتماعی و مصرف کالاهای فرهنگی (منطقه ۳ و ۱۹ شهر تهران)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن (ترجمه غلامعباس توسلی)، تهران: جامعه ایرانیان.
- فیروزآبادی، سیداحمد و حسین ایمانی جاجرمی (۱۳۸۵). «سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی- اجتماعی در کلان شهر تهران»، رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳: ۲۲۴-۱۹۷.
- فیلد، جان (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی (ترجمه جلال متقی)، تهران: موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی.
- قاسمی، وحید؛ اسماعیلی رضا و کامران ربیعی (۱۳۸۵). «سطح بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان های استان

- اصفهان، رفاه اجتماعی. سال ششم، شماره ۲۳: ۲۴۸-۲۲۵.
- کتابی، محمود و دیگران (۱۳۸۳). «دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی، فرهنگی». مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، جلد ۱۷، شماره ۲: ۱۹۲-۱۶۹.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی (ترجمه منوچهر صبوری)، تهران: نشر نی.
- کمالی، افسانه (۱۳۸۳). مطالعه تطبیقی اعتماد اجتماعی در دو حوزه فرهنگ و سیاست (با تأکید بر سازمان-های تخصصی). پایان نامه دوره دکتری جامعه‌شناسی، تهران، دانشگاه تهران.
- گلایی، فاطمه (۱۳۸۳). نقش اعتماد اجتماعی در امر توسعه با تأکید بر عملکرد و نقش شوراهای اسلامی مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی. تهران، دانشگاه تهران.
- گنجی، محمد (۱۳۸۲). تبیین وضعیت دینداری دانشجویان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، اصفهان.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی (ترجمه منوچهر صبوری). تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰). پیامدهای مدرنیته (ترجمه محسن ثلاثی). چاپ دوم، تهران: مرکز.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۴). نگرش‌ها و اعتماد: بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی فرهنگی در ایران. تهران: نشر زهد.
- مرجایی، سیدهادی (۱۳۸۳). بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه‌ها. تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی.
- مرشدی، ابوالفضل و حامد شیری (۱۳۸۸). «مقایسه سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های شهر تهران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره نهم، شماره ۳ و ۴: ۱۹۴-۲۲۵.
- موسوی، میرطاهر (۱۳۸۵). «مشارکت اجتماعی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی»، رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۹۲: ۶۷-۲۳.
- ناطق پور، محمدجواد و سیداحمد فیروزآبادی (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران»، مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۴: ۹۱-۵۹.
- ناطق پور، محمدجواد و سیداحمد فیروزآبادی (۱۳۸۵). «شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۸: ۱۹۰-۱۶۰.
- الوانی، سیدمهدی و میرعلی سیدنقوی (۱۳۸۰). «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها». فصلنامه مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴: ۳-۲۶.
- هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۰). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی (ترجمه محسن ثلاثی)، تهران: علم.
- همیلتون، ملکم (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی دین (ترجمه محسن ثلاثی). تهران: نشر ثالث.
- Australian Bureau of Statistics (2002). *Social Capital and Social Wellbeing*, August.
- Bass., S (1997). *Participation in Sustainable Development: The Roles of Non-governmental Organizations*. Presentation to the 20 the Waitangi Seminar, Environment and Development, 22-27.
- Beaulieu, j., Israel, L.G.D., Hartless, G., Dyak, p (2001). For whom does the school bell toll?

- Multi-contextual presence of social capital and student Educational achievement, *Journal of Socio-Economics*, 30: 121-127.
- Brehm, J. and Rahn, W (1997). Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, *American Journal of Political Science*, 41 (3): 999-1023.
- Bullen, P. and J. Onyx. (2000). "Measuring Social Capital in five Communities" *Journal of Applied Behavior Science*, 36 (1): 23-42.
- Coleman, J (1990). *Foundation of Social Theory*, Cambridge, Harvard University Press.
- Coleman, J. (1988). "Social Capital and the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, 94: 95-120.
- Fukuyama, F (1999). *Social Capital and Civil Society*, Paper Presented at the Conference on Second Generation Reform. Washington: International Monetary Fund.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Gittell, R. J., and Vidal, A. (1998). Community organizing: Building social capital as a development strategy. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Glaeser, Edward L. (2001). The Formation of Social Capital, Organisation for Economic Co-operation and Development, www.oecd.org/dataoecd/5/17/1824983.pdf
- Greeley, A. (1997). "The Other Civic America, Religion and Social Capital", *The American Prospect* 32: 68-73.
- Glaeser, E., D. Laibson, and B. Sacerdote (2000). The Economic Approach to Social Capital, NBER Working Paper No. 7728(Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research).
- Neri, F. and Ville, S. (2008). Social capital renewal and the academic performance of international students in Australia, *The Journal of Socio-Economics*, 37: 1515-1538.
- Offe, C and Fuchs, S (2002). *A decline of Social Capital? The German Case*, Published in Putnam, Robert D (2002). *Democracy in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press.
- Paldam, M (2000). Social Capital: One or Many? Definition and Measurement, *Journal Of Economic Surveys, Special Issue on Political Economy*, 14(5): 629-53.
- Pargan, S. Gilligan, D. and Huq, M. (1998). Social Capital in Solid Waste Management: Evidence from Dhaka Bangladesh, *Social Capital Initiative Working Paper 16*.
- Paul. D and Uslaner, E. (2001). *Social Capital and Participation in Every Life*, London: Routledge.
- Putnam, R (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.
- Spellerberg, A (1997). Towards a framework for the measurement of social capital, in D.Robinson (ed.) *Social Capital and Policy Development*, Institute of Policy Studies, Victoria University of Wellington, Wellington NZ.
- Stone, W. Hughes (2002). *Social Capital: Empirical Meaning and Measurement Validity Australian Institute of Family studies*, Research paper n.27.
- Svendsen, H and Svendsen, T (2004). *The Creation and Destruction of Social Capital*. Denmark: Edward Elgar Publishing Limited.